

## **RADİOTEATR DİNLƏYİCİ TƏXƏYYÜLÜNÜN MƏHSULUDUR**

### **Xülasə**

“Radioteatr dinləyicinin təxəyyül məhsuludur” adlı məqalədə radioteatrın hansı spesifik xüsusiyyətlərə malik olub, dinləyici üçün nə kimi əhəmiyyət daşıdığından söz açılıb. Radio teatr üçün önəmli olan aktyor ifası və rejissor işinin dinləyicini səsələnən pyeslərin vizual görünməsinə inandırmasının da məhz radiotamaşalarda mümkünlüyü vurğulanıb.

**Açar sözlər:** *radiopyes, dialoq, monoloq, radiotamaşa, aktyor, rejissor, intonasiya, dinləyici, səhnə*

### **Radio theater is the product of the listener's imagination**

#### **Summary**

The article “Radio Theatre is the product of a listener’s imagination” highlights not only special features that Radio Theatre has, but also the importance it represents to a listener. The article also emphasizes the fact that for Radio Theatres the priority is the point telling that it is radio dramas that provide an opportunity to convince a listener of the reliability of visual perception of plays, which are considered to be the creation of the entire artistic group.

**Key words:** *radio play, dialogue, monologue, radio show, actor, director, intonation, listener, scene*

Radio sənətinin təşəkkülü sayəsində zamanla “radioteatr”, “radiodramaturgiya”, “radiotamaşa” anlayışları formalaşmışdır. Radiotamaşa ilk növbədə dram əsəridir, fəqət buradakı hadisələr görünməz səhnədə cərəyan edir. Bu səhnəni dinləyiciyə göstərən də məhz radiodur. Belə bir misal gətirək. “Fərz edin ki, teatrdasınız və tamaşa gedən zaman siz gözlərinizi yumursunuz. Çox keçməyəcək ki, səhnədə nə baş verdiyini artıq ayırd edə bilməyəcəksiniz. Gah səhnədə sizə tanış olmayan səslər eşidəcəksiniz, gah müəyyən pauzadan sonra

seyrçi salonundan gülüş səsləri gələcək, yaxud da hansısa gurultu qopacaq vəs. Bu sadə eksperiment radiopyes mətninin nə qədər kəskin dərəcədə fərqlənməsinin vacibliyini sizə aydın şəkildə çatdıracaqdır. Daha dəqiq desək, əgər kino, televiziya, teatr sizə hadisələrin özünü göstərsə, radio dinləyicini bu hadisələrin hamısının öz xəyalında canlanmasına yardımcı olur, hətta, məcbur edir. Ona görə də, əminliklə deyə bilərik ki, radioteatr dinləyici təxəyyülünün məhsuludur". [Dadaşov A., Məhərrəmov Q.1999:123] Əslində bu, hardasa sehirli bir aləmdir. Hətta, bəzən deyirlər ki, radio korlar üçündür. Çünki, burada görməyə ehtiyac yoxdur, sadəcə səslər, danışılan hadisələr səni olayların necə, nə zaman baş verdiyini əyani şəkildə təxəyyülündə canlanmasına yardımcı olur. Zamanla səslənən radiopyeslər sırf radio üçün yazılmadığından, yaxud o səviyyədə olmadığından bir sıra çətinliklər yaşansa da, vaxt keçdikcə məhz radio üçün pyeslərin yazılması onu dünyədən hər kəs üçün anlaşılqı bir ovqatın yaranmasını təmin etdi. İstər uşaq, istərsə də, gənclər, yaşlılar radioda səslənən tamaşaları dinlədikdə orada baş verən hadisələri göz önündə canlandırmağa heç bir çətinlik çəkmirlər. İllərlə bu sahədə çalışan peşəkar teatr aktyorları, rejissorlar teatrlardan fərqli olaraq jest, mimikaları unudub, bütün enerjiləri ilə hadisələri yalnızca səsləri ilə canlandırmağı əsas məqsəd olaraq görmüşlər.

"Başqa sözlə radiopyesdə baş verən hadisələr və onun iştirakçıları gözlə görünmür, yalnız radionun ifadə imkanları sayəsində dinləyicinin təsəvvüründə canlanır. Məhz görmə amilinin olmaması hadisələrin xüsusi tələblə yanaşılan dil materialı üzərində qurulmasını şərtləndirir. Bu isə öz növbəsində radiodramaturgiyanın orijinal dil xüsusiyyətlərini müəyyənləşdirir. Burada sözün, nitqin, çoxfunksiyallığı, onların ekspressivliyi normativ zərurətə çevrilir. Radiopyeslərin dilinin təzahür formaları olan dialoq, monoloq və daxili monoloq burada prinsipə yeni məna kəsb edir, musiqi və səs elementlərinin mahiyyəti dəyişir, intonasiya və başqa dil vasitələrinin ekstra-lingvistik xüsusiyyətləri daha qabarıq şəkildə üzə çıxır". [Dadaşov A., Məhərrəmov Q.1999:124]

İstər televiziya, kino, istərsə də teatrda görülən və göstərilən hər bir şey xırdalıqları, detalları –hadisələrin baş vermə məkanı, qəhrəmanların zahiri görünüşü, mimika və jestləri bütünlüklə tamaşaçıya çatdırılırsa, radiodramaturgiya, radiotamaşada isə bunlar hamısı dinləyicinin öz təsvirinə, təxəyyül gücünə buraxılır və ona yalnız söz kömək ola bilər. "Səsli sözün ekspressivliyi bir anda dinləyici fantaziyasını "səhnə"yə çevirə bilər. Doğrudur, bu "səhnədə" nəyin harada, nə vaxt və kim tərəfindən baş verməsi, həmçinin dekorasiyalar, qəhrəmanın geyimi və üzləri görünmür. Lakin bununla yanaşı, heç bir "niyə" sualı meydana çıxmır. Çünki dinləyici personajın səsinə eşitməklə, onun kifayət qədər informativ yükü olan sözlərini qavramaqla personajların hiss və həyəcanlarını bütün dəqiqliyi ilə duya bilər" [Dadaşov A., Məhərrəmov Q.1999:125].

Sözün görünməsinə, onun canlılıq yaratmasına digər sənət növlərində rast gəlinə də, radio yarandığı gündən söz ustaları daha çox onun canlı modelini yaratmağa müvəffəq olmuşlar. Ol səbəbdən ki, radioda sözün köməyi ilə biz dinləyicilər onu izləyirik, müəyyən hisslər keçiririk, sevinir, kədərlənir, yaxud da həyəcanlanırıq. Hər hansı bir radiotamaşada aktyor sözlərin gücünü bizə çatdırdıqda, onun əsl mahiyyətinə vardiqda, o hissləri yaşayanda dinləyicini də həmin hadisələrin ağuşuna atıb, o təsvirləri bizim üçün vizual bir aləmə çevirirlər. Realda baş verən kimi, aktyor radioda pyes oxuyarkən öz səsi ilə onu bəzəməklə, intonasiya və vurğuları ilə gerçəkçi göstərməklə hadisələri də reallaşdırır, üstəlik özünün yaradıcı təxəyyülünü də nümayiş etdirir.

"Radiopyeslərin "səhnəsi" dinləyicinin öz təxəyyülüdür. Burada əsərin mahiyyəti sözdə cəmləşir, surətlərsə poetik təsəvvürlər əsasında yaranır. Radio tamaşalarında çox vaxt zaman və məkan anlayışları da öz bədii mənasını itirir, onlar sanki öz yerini zehni-poetik təsəvvürə verərək yox olurlar". [Məhərrəmov Q.1999: 219]

"Mərhum aktyorumuz Səməndər Rzayev belə demişdir: "Aktyor mikrafon qarşısında tərpənməz olur və o, "görünməz" obrazlar yaradır. Bu obrazlar isə hərəkət edir, əl-qol atır. Radioteatrda aktyorun fəaliyyəti ancaq sözlə bağlıdır. Gərək bu sözdə həm nə etdiyini "göstərsən", həm oynadığın obrazın daxili aləmini, hiss və həyəcanlarını bildirəsən, həm də onun fərdi cizgilərini dinləyiciyə çardırasan. Mən radio obrazı üzərində işləyərkən əvvəlcə onu öz təxəyyülümdə canlandırıram. Sonra həmin obrazın səs xarakteristikasını müəyyənləşdirirəm. Çalışıram ki, bu obrazın söz və səsi nəticə etibarlı ilə həmin surətin özünü dinləyiciyə "göstərə" bilsin. Bu radioteatr üçün əsas şərtidir".[Məhərrəmov Q.1990: 36]

Radiotamaşa ilk növbədə dram əsəridir, amma buradakı hadisələr görünməz səhnədə cərəyan edir. Onu dinləyiciyə "göstərən" radiodur. Ona görə də radiotamaşanın mahiyyətini, onun spesifik cəhətlərini, estetik-dramaturji problemlərini, dil xüsusiyyətlərini, burada aktyor və rejissor işinin özünəməxsusluğunu bilmək üçün mütləq radionun imkanlarını və onun ifadə vasitələrini öyrənmək lazımdır. [Dadaşov A., Məhərrəmov Q.1999:121]

Yazılı ədəbiyyatdan fərqli olaraq, radiodramaturgiyada məzmun, məna, müəllif fikri səsli formada üzə çıxır. Sözün və səsin belə qarşılıqlı əlaqəsi, onların qırılmaz vəhdəti bütövlükdə radiotamaşaların özünəməxsusluğunu müəyyənləşdirir. Buna görə də tədqiqatçılar radiodramaturgiyada sözün misilsiz ifadə

gücünə malik olduğunu göstərmişlər. Radiotamaşalarda personajların nitqinin informativ və emosional yükü digər dram formaları ilə müqayisədə daha yüksəkdir və buna görə də, radiopyeslər, hətta, köməkçi səs effektləri olmadan da yalnız sözlə keçinə bilər səslənən söz radio sənətinin əsasını təşkil edən həlledici amildir. Əslində, radiodram məkan şərtiliyindən məhrum olduğundan, real həyatı olduğu kimi əks etdirmədiyindən, dramatik səhnəni yalnız səs və söz vasitəsilə ifadə etməklə özünəməxsus bədii kamilliyə nail ola bilər. [Dadaşov A., Məhərrəmov Q.1999:124]

Radiodramaturgiyada hər hansı bir kənar yükəndən olan söz diləyicinin təxəyyülünü qanadlandırmaq qabiliyyətinə malikdir. Bu cür söz təxəyyülün dərinliyində gizlənmiş təsəvvür və təsvirlərlə sıx əlaqədardır. Təmiz söz onları canlandırır, həyata çağırır. Fikirlərin zənginliyini əks etdirən aydın mənalı ifadələrə birləşən söz təsəvvürü fəallaşdırır. Bu cür söz eşidilən kəlamı tamamlayır, mənacə dolğunlaşdırır, fantaziyanın gücü ilə baş verən hadisələrin öz mənzərəsini yaradır. [Dadaşov A., Məhərrəmov Q.1999:125]

İncəsənətin digər növlərində təsadüf etmədiyimiz geniş bədii imkanları, ilk növbədə isə məzmunu dərinləşdirən, səsli sözün şifahi nitqdə müqayisəediləz üstünlüklərə yiyələnməsi məhz radio dilinin təbiətindən irəli gəlir. Burada səsli sözün göstərmə imkanları onun tək cə təsvir vasitəsi kimi yox, həm də təsvir obyektini kimi çıxış etməsi zərurətini meydana çıxarır. [Dadaşov A., Məhərrəmov Q.1999:125]

Hələ radio yarandığı gündən çıxış edən sənət ustaları məhz səslənən sözü, həm də “göstərməyə”, onun canlı modelini yaratmağa çalışmışlar. Doğrudur, sözün görünməsinə incəsənətin başqa sahələrində də rast gəlmək olar və onlar müxtəlif formalarda meydana çıxır.

Radioda isə bunu səs yaradır və “görünən” sözün köməyi ilə biz hadisələri izləyir, müəyyən hisslər keçirir, həyəcanlanır, kədərlənirik. Aktyorlar sözün, ifadənin, fikrin mahiyyətinə sirayət edəndə dinləyici təsəvvüründə sanki vizual bir aləm yaranır. Aktyor daxilən yaşadığı hissi öz səsi ilə bəzəməklə və intonasiya ilə vurğulamaqla özünün yaradıcı təxəyyülünü nümayiş etdirir. Deməli radiodramaturgiyada səslənən söz dinləyici təfəkkürünü hərəkətə gətirərək, bir növ “təxəyyül teatrı” yaradır. Bu teatrın görünməz səhnəsində isə sözün köməkliyi ilə bənzərsiz həyat lövhələri canlandırmaq mümkündür. Əgər incəsənətin gözlə qavranan başqa sahələrində görmə amili hər hansı mənzərəni konkretləşdirirsə və eyni zamanda tamaşaçının təsvir, fantaziya güc vermək imkanlarını məhdudlaşdırırsa, radioteatr dinləyici fantaziyasının təsvirlə qidalanması, onun təxəyyülünün qanadlandırılması üçün hüdüdsuz imkanlar açır. [Dadaşov A., Məhərrəmov Q.1999:126]

Radiodramda dinləyici eşitdiyinin mənasının səsin emosional intonasiyasından dərk edir, buna görə də dinləyən zaman eşitmə hissləri sanki görmə hisslərindən ayrıca, ideal şəkildə yarandır. Əlbəttə, radiodramaturgiyanın təbiətindən doğan xüsusiyyətlər janrın dil materialına, dialoqların quruluşuna, əsərlərdəki obrazların nitqinə, intonasiya-tələffüz çalarlarına, həmçinin fonetik, leksik və sintaktik hadisələrə də xüsusi tələblə yanaşmağı şərtləndirir. [Dadaşov A., Məhərrəmov Q.1999: 136]

### **Ədəbiyyat**

1. Dadaşov Aydın, Məhərrəmov Qulu “Televiziya və radio tamaşaları”. Bakı 1999
2. Məhərrəmov Qulu “Radio dalğalarında”. Bakı 1999
3. Məhərrəmov Qulu “Radiodramaturgiya dili”. Bakı-Elm-1990